
Prenova Arheološkega parka Emona v letih 2011–2012: izkušnje in izzivi

Bernarda Županek in Tamara Bregar

V prispevku predstavljamo prenavo in revitalizacijo Arheološkega parka Emona, izvedeno v letih 2011–2012. Projekt je obsegal konservatorsko-restavratorsko sanacijo arheoloških območij Emonska hiša, Zgodnjekrščansko središče in Rimski zid na Mirju, prenavo zaščitne in turistične infrastrukture, interpretacijo s poudarkom na javnih programih ter izdelavo načrta upravljanja. Predstavljen je potek del, nekateri izzivi in dileme ter uporabljene rešitve.

Ključne besede: arheološki park, Emona, Ljubljana, dediščina, upravljanje dediščine, interpretacija dediščine, pedagoški in andragoški programi, marketing dediščine, kulturni turizem

In the paper, we present the renovation and revitalisation of Archaeological park Emona, carried out in 2011–2012. The project included conservation-restoration works, renovation of protective and touristic infrastructure, interpretation with emphasis on public programmes and management plan. We discuss certain challenges and dilemmas encountered during the project, as well as possible solutions.

Keywords: archaeological park, Emona, Ljubljana, heritage, heritage management, heritage interpretation, pedagogical and andragogic programmes, heritage marketing, cultural tourism

Arheološki park Emona

Prezentirani ostanki rimskega mesta Emone v današnji Ljubljani obsega tri večja spomeniška območja (Zgodnjekrščansko središče, Emonska hiša, del južnega obzidja na Mirju) ter nekaj posameznih spomenikov oz. manjših spomeniških območij (kompozicija ob Emoncu, prezentacija v sklopu garažne hiše Kongresni trg, kloaka na Aškerčevi, del zahodnega obzidja ob Cankarjevem domu, del severnega obzidja pod poslopjem uršulink). Ta *in situ* razstavljena dediščina je plod več kot stoletnih prizadevanj arheologov, konservatorjev, arhitektov in drugih, s to dediščino na različne načine povezanih posameznikov in skupin (prim. Stele 1928; Plesničar Gec, Slabe 1979). Kljub temu pa so ti spomeniki sčasoma postali tako meščanom kot turistom težko opazni, zato pogosto spregledana, vedno

bolj odmaknjena in težko dostopna (Županek 2005, 158s; 2008, 271–273). Spomenikom je v večini manjkalo interpretativnih vsebin, hkrati pa so bili v slabem stanju tudi v konservatorsko-restavratorskem smislu, saj zaradi pomanjkanja sredstev obsežnejših popravil več desetletij ni bilo. Poskusi vključevanja v turistično ponudbo Ljubljane so se izjalovili ali izpeli. Predvsem pa ni bila razvita strategija upravljanja te dediščine kot celote. Razloge za tako situacijo smo našli v specifičnih okoliščinah nastajanja parka.

Nastanek arheološkega parka Emona

Arheološki park Emona se je oblikoval zlagoma, sočasno z arheološkimi raziskavami rimske kolonije Emone. Že od samega začetka je bil park

sestavljen iz več med sabo nepovezanih lokacij; vse so v ožjem središču današnje Ljubljane.

Najprej vzpostavljena in po površini največje zvezno območje parka je ohranjen, prezentiran in kasneje s posegom arhitekta Jožeta Plečnika predrugačen del južnega obzidja Emona. Lokacija je bila zaščitena in parkovno urejena v 30-tih letih 20. stoletja, po prizadevanjih konservatorja prof. Franceta Steleta (Stele 1928), da se ostanka južnega obzidja ne poruši za novogradnje. Jožefu Plečniku, takrat že mednarodno uveljavljenemu arhitektu, je bila zaupana prenova zanemarjene in zapuščene podobe obzidja. Plečnik je ostanke rimskega obzidja reinterpreteriral in povezal v celostno parkovno ureditev: nad prehod v Murnikovo je dal postaviti piramido, ki jo je prekril s travnato rušo, dal zasaditi topole ob zunanji fronti zidu, na notranji strani zidu postavil dve zemljeni piramidi, za obzidjem je uredil park z razstavljenimi antičnimi arhitekturnimi členi in v enih od rimskih stranskih vrat v obzidje zgradil lapidarij. Nekaterih Plečnikovih rešitev danes ni več, saj so podlegle zobu časa ali so bile odstranjene (prim. Županek 2011, 81–85).

Naslednja lokacija, Emonska hiša (prej Jankopičev vrt) je bila pod vodstvom dr. Ljudmille Plesničar Gec, takratne kustosinje za antiko Mestnega muzeja Ljubljana arheološko raziskana v letih 1963–64 in leta 1965 odprt za obiskovalce kot arheološki park. Na lokaciji so predstavljeni ostanki rimske zasebne hiše, s prostori z mozaičnim tlakom in hipokavstnim ogrevanjem (prim. Plesničar 1968).

Približno sočasno je bila v urejena prezentacija t. i. Emonca s sarkofagom in zidom poznorimske hiše na začetku parka Zvezda. Poseg je bil izveden ob prenovi Plečnikovega podhoda, ki jo je zasnoval arhitekt Anton Bitenc.

Zadnje večje zvezno območje parka, Starokrščanski center oz. Zgodnjekrščansko središče, je bilo za obiskovalce odprto leta 1977. Tudi ta lokacija je bila predhodno temeljito arheološko raziskana.

Hkrati je od 60-tih let naprej nastajala vrsta manjših spomeniških lokacij, ob posegih zaradi modernizacije Ljubljane. Povečana gradbe-

na in posledično arheološka aktivnost v zadnjem desetletju prinesla najnovejšo prezentacijo *in situ* emonske dediščine, v sklopu garažne hiše Kongresni trg.

Čeprav so posamezni spomeniki in spomeniška območja Arheološkega parka Emona nastajali v precejšnjih časovnih razmikih, pa je bil njihova idejna zasnova koncept relativno enotna. Le-ta se je oblikovala zgodaj, v času do obdobja po prvi svetovni vojni, in je kasneje ostala skorajda nespremenjena skozi vse dvajseto stoletje (Županek 2005, 159–160). Koncept emonskih prezentacijskih projektov vidimo kot produkt specifičnega pogleda na arheološko – še posebej antično - dediščino. Združeval je tri postavke, ki zavestno niso bile nikdar eksplicitno izražene, so pa stale v ozadju oblikovanja tega koncepta (Županek 2005, 159–160). Prva postavka je bila, da je antika in njena dediščina inherentna nosilka vrednot kot sta »civilizacija« in »kultura«, od koder izhaja visoka vrednost te dediščine. Naslednja, v osnovi elitistična premisa je bila, da so prezentirane arhitekturne ostaline, urejene v arheološki park, prostor namenjen kulturnemu uživanju predvsem izobražencev, ki jo razumejo in cenijo. In nenazadnje, v skladu z drugačnim vrednotenjem historičnega spomenika v 19. stoletju in njegovo postopno institucionalizacijo na območju celotne Evrope (prim. Choay 2001, 82ss), se v obdobju po 2. svetovni vojni pri nas polno uveljavi rigorozno varovalni odnos do dediščine, tudi emonske. V tem času se je dediščina ohranjala in razstavljala v čim bolj dokumentarni obliki, z minimalno kakršnikoli intervencij.

Pri oblikovanju koncepta emonske *in situ* dediščine je bil pomemben dejavnik tudi odnos stroke. Arheologija je nastopala kot privilegirana razlagalka preteklosti, tako zaradi avtoritete, ki jo zahodna družba pripisuje intelektualni aktivnosti, kot zaradi superiornosti znanosti v tem kontekstu (prim. Županek 2005, 159ss). V času oblikovanja emonske prezentirane dediščine si je arheologija pri nas šele izgrajevala svojo znanstveno kredibilnost, in tudi zato so bile v tem obdobju oblikovane prezentacije znanstvene in avtoritarne. Podobno velja za muzealstvo:

muzeji, ki so se razvili kot elitistične institucije, so to ostali tudi po odprtju za javnost v obdobju razsvetljenstva, saj so bili dostopni samo višjim slojem. Pri nas se je do v 80-tih let 20. stoletja muzej vzpostavljajal predvsem kot znanstveno-raziskovalna institucija, šele sekundarno namenjena obisku – predvsem odrasle in izobražene publike.

Konceptualizacija arheoloških parkov Emone je skozi vse dvajseto stoletje ostala statična (prim. Županek 2008, 272s). Parki so med stroko veljali za same po sebi izpovedne, cenjene in privlačne za ustrezno publiko. Zagate, ki jih je tak koncept povzročil, pa so bile kmalu zaznane in sprožena so bila prizadevanja za spremembe: »...prezentacija ni končni postopek v okviru predstavitve spomenika, marveč šele začetna faza njegove oživitve.« (Slabe 1986, 126). Zato so se v tem času oblikovale številne ideje za vključitev emonske dediščine v tkivo Ljubljane. Izhodišča za vključevanje v mestno tkivo so bila s strani stroke dovolj domišljena in izdelana, vendar so stala na enakih nerefektiranih izhodiščih kot desetletja prej, in emonsko dediščino inherentno razumel kot v času zamrznjen ostanek antične kulture, namenjen uživanju ozkih družbenih skupin, ki jo poznajo in cenijo. Zato so ljubljanski arheološki parki počasi, vendar povsem, zdrsnili ob rob zanimanja Ljubljančanov in turistov.

Prenova arheološkega parka Emona: zasnova in izhodišča projekta revitalizacije

Za rešitev zgoraj opisanega stanja smo si prizadevali vrsto let. S septembrom 2011 je Mestna občina Ljubljana pridobila evropska sredstva za projekt revitalizacije arheoloških parkov Emone. Izvedbo je prevzel Muzej in galerije mesta Ljubljane. Pridobitev projekta je pomenila uspešen zaključek dolgoletnih prizadevanj rešiti nezaviljivo situacijo emonske *in situ* prezentirane dediščine. Hkrati pa je bil to tudi začetek intenzivnega enoletnega dela v ambiciozno zastavljenem projektu, saj je bil rok za zaključek projekta že september 2012.

Projekt je zajemal več obsežnih sklopov. Poleg zahtevne konservatorsko-restavratorske sanacije rimskih ostalin je bila načrtovana nova arhitekturna podoba in infrastruktura v obeh arheoloških parkih (pohodne poti, menjava strehe na Emonski hiši, enotni pomožni objekti itd.), ki so namenjeni tako boljšemu varovanju dediščine kot lažjemu dostopu obiskovalcev. Za slednje je ključna vzpostavitev lažje fizične dostopnosti ter premišljena interpretacija, ki naj raznolike in razdrobljene rimske spomenike postavi v kontekst in jim da za širšo javnost razumljiv pomen, ter nov način komuniciranja le-tega. V ta namen so bili pripravljani tudi novi programi za različne ciljne skupine. Predvsem smo se osredotočili na šolske skupine, družine, odrasle in skupine s posebnimi potrebami ter pripravili programe za vključitev v turistično ponudbo Ljubljane. V okviru projekta je bil pripravljen tudi večletni promocijski načrt.

Pri projektu so sodelovale številne institucije, podjetja in posamezniki. Konservatorski nadzor je izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine območna enota Ljubljana, izdelavo konservatorskega načrta in konservatorsko-restavratorsko obnovo pa Restavratorski center Slovenije. Nove infrastrukturne rešitve je oblikoval biro Studio Stratum.

Primarni cilj projekta je bil, da Arheološki park Emona postane živ del mesta Ljubljana, kvalitetna javna površina z javno funkcijo. Mesta s tisočletno zgodovino, kot je Ljubljana, so pomemben historični in arheološki vir, kjer nam zgradbe, strukture in deli tlorisne zasnove nam pomagajo razumeti preteklost, hkrati pa meščane povezujejo z njihovo zgodovino. Vendar mesta ne morejo ostati statična, pač pa morajo uspevati in se razvijati. Zato dediščina v mestih, ki je rigidno zaprta do najmanjših sprememb, ki ni prostor za igro otrok, posedanje, dogodke, prireditve, ostane zunaj, odmaknjena, neživa. Dediščina je predvsem komunikacijska praksa (Smith 2006), ki se najbolje udejanja v javnih programih, projektih vključevanja javnosti in podobnih. Samo tako je dediščina nekaj živega: zaživi skozi izkušanje, aktivnost, ukvarjanje, udejanja

nje, in to smo želeli doseči s tem projektom. Zato smo si kot cilj zastavili, da vključimo dediščino Emone v življenje sodobnega mesta. Za doseg tega cilja je bila najpomembnejša kvalitetna interpretacija vsebin in programi za najširšo javnost.

Interpretacijska izhodišča

V zadnjih desetletjih je zaradi rasti kulturnega turizma po svetu in zavedanja pomena, ki ga imajo arheološki parki za ohranjanje dediščine številno arheoloških parkov, sploh v zahodni Evropi, naraslo (Ashworth, Howard 1999, 96-97). V Sloveniji je ta trend vezan tako na ustanavljanja novih arheoloških parkov (npr. arheološki park Tonovcov grad (Lazar 2014, 101); Mošnje, (Lazar 2014, 36); Divje babe (Lazar 2014, 66)) kot na EU sofinancirane projekte (npr. T-PAS, TECH-TOUR, PARSJAD) prenove, revitalizacije in/ali promocije obstoječih parkov.

V slednje se uvršča tudi v tem prispevku opisan projekt. Sama narava tovrstnih projektov pomeni, da je za zasnovo in izvedbo le-teh čas zelo omejen, hkrati pa je vsebina projekta pogosto le narahlo zvezana z dejanskimi potrebami upravljanja posameznega parka. Zato praviloma ne pride do temeljitih razmislekov, kako, na kakšen način in v kateri namen izvesti prenove/nadgradnje, v glavnem pa manjka tudi refleksija po izvedenih projektih.

Manjko je viden predvsem pri interpretaciji in prezentaciji. V Sloveniji je za javnost odprtih več kot 10 arheoloških parkov (prim. Lazar 2014), ki so večinoma starih vsaj nekaj desetletij, in nivo interpretacije je dokaj podoben, primarno orientiran na izčrpno tekstovno podajanje znanstvenih dejstev v korektnem, a pogosto nekoliko dolgočasnem, poljudnoznanstvenem slogu. Del interpretacije so običajno zemljevidi, različno izvedene rekonstrukcije arhitekture in – laikom običajno najtežje razumljive -- fotografije arheoloških raziskav. Kako narediti korak naprej in prenoviti ali povsem na novo zasnovati vsebino v arheološkem parku, da bo ustrezna znanstvenim dognanjem in hkrati razumljiva in zanimiva najširši javnosti?

Arheološki park, je, kot pravi na zadnjih definicij v slovenski literaturi »območje, ki je arheološko zaščiteno, dopolnjeno z elementi krajinske arhitekture in urejeno za sprehode (ima parkovno ureditev), kjer so na prostem prezentirane arheološke ostaline *in situ*« (Brenzlik 2006). Torej, arheološki park sam po sebi – za razliko od npr. muzeja, kjer je treba razstavno vedno postaviti - sam po sebi nudi avtentično vsebino, saj je v času zamrznjen del preteklosti. Je materializirana preteklost, ki jo obiskovalec izkuša, ko jo ogleduje, potipa in se giblje po njej. Tako s historičnim nabito okolje samo po sebi nudi možnost intenzivnega subjektivnega doživljanja, hkrati pa omogoča, da z minimalno muzejsko interpretacijo zvečamo prepoznavnost ostalin, o njih podamo osnovne informacije in tako interakcijo s historično vsebino parka ojačamo.

Zaradi tega smo se pri prenovi arheološkega parka Emona odločili, da naj slikovna/tekstovna/multimedijska interpretacija dopolnjuje občutke in informacije, ki jih park daje sam po sebi. Arheološki park Emona naj bo doživetje, ne zgolj informiranje. Zato smo obseg tekstovnih informacij zelo omejili in jih podali v zgodbarskem, ne poljudnoznanstvenem slogu. Tekstovne informacije smo zasnovali nivojsko: naslov, podnaslov, izpostavljen tekst. Gostoto – vseh, ne samo tekstovnih -- informacij smo lahko poglobili na dobro raziskanih lokacijah in lokacijah, ki nosijo dobro zgodbo.

V primeru AP Emona je bil glavni izziv, kako z interpretacijo povezati med sabo zelo različne si lokacije parka. Lokacije so si namreč med seboj različne tako po vsebini (zasebna hiša, javno poslopje, del infrastrukture) kot po izpovednosti oz. gostoti informacij (na primer pokrov kloake proti zgodnjekrščanski krstilnici). Nekatere lokacije so bile že opremljene z interpretativnimi tablami. Le-te so bile praviloma izdelane ob odprtju, zato so bile table na različnih lokacijah zelo različni, ali pa jih sploh ni bilo. Predvsem pa, emonski spomeniki so danes vraščeni v urbano okolje Ljubljane, zato ponekje laiku sploh niso bili prepoznavni.

Slika 1: Lokacije Arheološkega parka Emona. Zemljevid je del zloženke »Pot po rimski Ljubljani«.

Najprej smo definirali tiste lokacije emonskih *in situ* spomenikov, ki so po našem mnenju najbolj povedni in med katerimi bo moč urediti krožno pot. Da bi dosegli prepoznavnost, homogenost in povezavo med temi deseti lokacijami parka, smo jih označili z informacijskimi tablam in povezali v "Pot po rimski Ljubljani". To krožno pot obiskovalec lahko zač-

ne praktično kjerkoli, na tablah pa med drugim izve, da lahko obiše tudi Mestni muzej, ki je tako ena od lokacij z *in situ* prezentacijo kot razstavišče dodatnih vsebin.

Vseh deset izbranih lokacij smo označili z interpretativnimi tablam s kratkimi besedili in risanimi rekonstrukcijami posameznih ostalin. Table povedo, kaj je označeni spomenik in

kakšen je njegov kontekst. Tako »Pot« zdržuje in povezuje prezentirane emonske ostanke, ki so bili doslej brez konteksta in zato slabo ali sploh ne razumljivi, v enovito zgodbo. Zraven sodi zloženska z zemljevidom, ki posameznika ali skupino popelje na pot odkrivanja rimskega mesta Emone, zdaj tudi laiku prepoznavnega kot smiselna celota znotraj mestnega jedra današnje Ljubljane. Poleg zloženske je za družine na voljo družinski vodnik, ki skozi smiselne in zabavne naloge povezuje vseh deset točk. Za homogenost skrbi tudi enotno in dobro prepoznavno grafično oblikovanje tabel, ki se nadaljuje tudi na tiskovinah – večjezičnih letakih in zloženkah. Za še bolj radovedne so razširjene vsebine (besedila, grafike, avdio posnetki) o razvoju mesta Emone, vsakdanjem življenju v njem ter o rimski kulturi dosegljive preko QR kod, ki so zapisane na vseh tablah. Za posameznike in skupine, ki ne želijo samostojno raziskovati, so pripravljene različni programi preko katerih z vodičem obiščejo in raziščejo vseh deset lokacij emonskih ostalin v Ljubljani.

Konservatorsko-restavratorska dela

V prvih mesecih poteka projekta je bil za potrebe izvedbe restavratorsko-konservatorske prenove izdelan konservatorski načrt za tri spomenike na območju Arheološkega najdišča Ljubljana (EŠD 328): Zgodnjekrščansko središče in Emonska hiša ter rimski zid na Mirju (EŠD 22658). Stanje arheoloških ostalin je bilo preverjeno, ocenjeno in temeljito dokumentirano. V skladu z analitičnim delom konservatorskega načrta in stopnjo družbenega pomena posameznih spomenikov ter ugotovljenimi poškodbami na posameznih delih spomenikov so bile pripravljene smernice za ohranitev varovanih vrednot spomenikov in smernice za razvoj, morebitne spremembe in predelave na spomenikih (prim. Bobek 2012). Hkrati so restavratorji kot strokovnjaki za posamezna področja ugotavljali stanje ohranjenosti in poškodbe sestavnih elementov posameznih spomenikov. Na podlagi teh ugotovitev so restavratorji pripravili popis konservatorsko restavratorskih del za posege na kamnitih delih, freskah

in mozaikih ter podali skupno oceno investicije za obnovo spomenikov.

Spomladi 2012 so se začela izvajanja konservatorsko-restavratorskih posegov na vseh treh lokacijah. Ker so bila finančna sredstva omejena – naš projekt je bil namreč primarno usmerjen v revitalizacijo, ne v konservatorsko-restavratorsko prenovo – smo določili najbolj ogrožene elemente, ki bi jih lahko sanirali v tej fazi. Kot nujna dela smo definirali: popravilo ometov in zidov ter čiščenje in popravilo mozaikov ter fresk na obeh arheoloških parkih, ter izvedbo konservatorsko restavratorskih posegov na Plečnikovi piramidi s stebriščno ograjo in na Plečnikovem lapidariju ob rimskem zidu.

Konservatorsko-restavratorski posegi so bili zaključeni v skladu s terminskim planom (podrobnejši opis glej v Županek, Bobek, Šenk, Filipič, Bregar 2012). Naslednja faza projekta je bila prenova zaščitne in turistične infrastrukture v parkih.

Prenova parkovne infrastrukture

Za prenovo ter vzpostavljanje dodatne infrastrukture na Arheološkem parku Emona, ki naj omogoči čim bolj kvalitetno prezentacijo arheoloških ostalin ob hkratnem ohranjanju le-teh, je skupina arhitektov biroja Stratum izdelala predlog prenove po infrastrukturnem pristopu. Le-ta določa posege, katerih cilj je predvsem ohranjanje in vključevanje ter obsega umeščanje novih struktur, ki so potrebne za bolj kvaliteten ogled in dožemanje dediščine. Infrastrukturni pristop k prenovi v obstoječe okolje arheološkega parka vnaša impulz novega, ki se eksplicitno loči od obstoječega in je usmerjeno k novim strategijam prezentacije in obiska parka. Elementi urbane opreme in označevanja, pohodne, razgledne ali zaščitne površine so oblikovane tako, da se materialno, barvno ali oblikovno razlikujejo od pojavnosti arheološke dediščine, njihova razmesitev pa sledi strategiji prezentacije arheoloških ostalin (prim. Županek, Bobek, Šenk, Filipič, Bregar 2012, 200–202).

Ureditev infrastrukture večjih območij znotraj Arheološkega parka Emona je bila za-

Slika 2 a in b: Emonska hiša po prenovi. Foto Matevž Paternoster, MGML.

snovana tako, da ustreza potrebam individualnih obiskovalcev in vodenih skupin. Ureditev parkovne in turistične infrastrukture je funkcionalno in oblikovno strukturirana glede na funkcionalne sklope in prostorske pogoje (prim. Županek, Bobek, Šenk, Filipič, Bregar 2012, 200–202).

Večji posegi so bili izvedeni na obeh že doslej parkovno urejenih in z ograjo zaščiteneh lokacijah Arheološkega parka Emona, Emonske hiše in Zgodnjekrščanskem središču. Na obeh je na vhodu urejen vstopni plato z utrjenim peščenim nasutjem. Na vstopnem platu je lociran kovinski zabojnik; v njegov prvi prekat so umeščene kemične sanitarije, drugi prekat pa je namenjen shranjevanju zaščitne in vzdrževalne opreme za arheološki park. Ovoj zabojnika služi tudi kot informacijski pano ob vstopu v parka. Na obeh lokacijah pot obiskovalca od vstopnega platoja vodi po glavni dostopni poti, ki ne vzbuja povezave z nekdanjimi rimskimi potmi, njihovo materialnostjo in videzom, in ki vodi do območja z bolj povednimi ostalinami. Na mestih, kjer je pohodna površina zaradi omogočanja dostopa gibalno oviranim osebam s primernimi nakloni in nad nivojem izkopanin, je glede na potrebe izvedeno temeljenje s čim manjšim poseganjem v območje arheoloških izkopanin. Na dostopni in ogledni poti so pred pomembnejšimi arheološkimi točkami sistemsko umeščene info table ter klopi za počitek obiskovalcev. Hkrati pa je zagotovljena tudi možnost dostopa z montažnimi stopnicami do nivoja izkopanin. Na obeh je bil urejen in opremljen tudi pedagoški prostor, ki omogoča kreativne in poučne delavnice za obiskovalce znotraj območja arheološkega parka, v neposredni bližini arheoloških ostalin.

Na lokaciji Emonska hiša je bilo za zaščito mozaikov in hipokavsta pred meteorno vodo in ultravijoličnim sevanjem potrebno nadomestiti obstoječo prezentacijsko in strukturno neustrezno dvokapno nadstrešnico z novo. Žal nove stalne strehe zaradi časovnih omejitev projekta nismo mogli zagotoviti. Zato je bilo nadkritje mozaikov izvedeno kot zaščitni začasni objekt.

Uporaba infrastrukturnega pristopa pri urejanju Arheološkega parka Emona je omogočila ohranjanje lokacij parka kot izrazito zelenih površin, kjer zaradi infrastrukturnih posegov lahko obvladujemo in usmerjamo večje število obiskovalcev, nudimo izboljššan dostop in uporabnost za različne ciljne skupine obiskovalcev in omogočimo bolj celostno dojetje arheološke dediščine.

Dediščina za ljudi: nove poti in programi

V okviru projekta revitalizacije Arheološkega parka Emona je bilo veliko energije usmerjeno v približevanje emonske dediščine javnosti. Razvili smo nove izobraževalne programe za različne ciljne skupine, nove doživljajske/popularizacijske programe za posameznike, skupine in družine ter tudi nove turistične produkte. Vsi so zasnovani tako, da obiskovalce aktivno vključujejo, krepijo identiteto Ljubljančanov ter ustvarjajo povezavo med življenjem v tem prostoru v preteklosti in sedanjosti.

Arheološki parki so odlično okolje za izobraževalne-zabavne dejavnosti, saj samo okolje parka s primernimi muzeološkimi pomagali in/ali vodniki-animatorji nudi številne možnosti za različne vpoglede v predstavljene teme, za izkušanje in podoživljanje ter oblikovanje novih znanj in pomenov v neformalnem učnem okolju. V okviru projekta smo dopolnili obstoječe programe in razvili nove, ki zdaj v celoti upoštevajo tako nove standarde muzeološko-pedagoške stroke kot standarde na področju didaktike in pedagogike. Posodobili smo naše obstoječe programe za vrtnice, različne triade osnovne šole, za srednje šole ter jim dodali nove, saj smo tudi na parku Emonska hiša pridobili nove prostore za izvedbo različnih programov.

Poseben poudarek smo dali približevanju ostankov antične Emone družinam, v okviru aktivnega preživljanja prostega časa družin. Nov vodnik *Emona od E do A* skozi privlačne ilustracije in zabavne naloge popelje družino na raziskovanje in proučevanje emonskih spomenikov na prostem. Tako skozi z aktivno udeležbo spoznavajo rimsko arheološko dediščino Ljubljane.

Slika 3: »Po sledih rimske Emone« z delovnim zvezkom. Uporaba delovnega zvezka v avtentičnem okolju parka spodbuja raziskovanje in veččutno doživljanje. Delovni zvezki so prilagojeni različnim triadam OŠ ter srednješolcem. Foto Andrej Peunik, MGML.

Vodnik je zasnovan tako, da spodbuja medgeneracijsko sodelovanje in skupno učenje.

Revitalizirano arheološko dediščino Emone približujemo najširši javnosti tudi s popularizacijskimi programi in dogodki. Izvajamo jih z namenom seznanjanja z arheološko dediščino in ponudbo, ki jo kot upravljalec arheoloških parkov nudimo. Naši popularizacijski programi in dogodki pa so namenjeni različnim ciljnim skupinam, tudi takim, ki primarno za antično dediščino niso zainteresirane, zato v okviru le-teh iščemo tudi različna sodelovanja s prireditelji vsebinsko drugačnih dogodkov, npr. reciklažnih delavnic, branj in recitalov, manjših koncertov itd.

Načrtovana promocija je usmerjena k pritegnitvi potencialnih uporabnikov, večanju njihovega zanimanja za rimsko arheološko dediščino Ljubljane in seveda spodbujanju k ogledu

novonastale turistične poti, programov in prenovljenih parkov. V tem okviru je bil na podlagi analize trga in ciljnih skupin ter predhodno ovrednotenih potreb in želja uporabnikov pripravljen trženjski splet, ki vključuje tako plan odnosov z javnostmi kot oglaševanje, pospeševanje prodaje in neposredno trženje. Z izdelanimi promocijskimi materiali, kot so letaki in vodniki, potencialne uporabnike seznanjamo z emonsko dediščino in ponujenimi programi ter možnostmi za ogled oz. udeležbo. Promocijski material nudi tudi vse potrebne informacije za uporabnika (lokacije, odpiralni časi, vstopnine itd.), vsi so izdelani v šestih jezikovnih različicah, kar pomeni zelo širok dostop do informacij za različne jezikovne skupine. Poleg oglaševanja je intenziven poudarek namenjen tudi odnosom z javnostmi, ne zgolj v obliki brezplačnih objav, ampak predvsem na pospeševanju različnih vsebinskih ob-

jav, v različnih poljudnih in strokovnih, domačih in tujih publikacijah, konferencah itd.

V letih po odprtju revitaliziranih parkov, torej v letih 2013 in 2014 smo sami ali v sodelovanju z različnimi partnerji izvedli številne in raznovrstne dogodke, ki so bili namenjeni zelo različnim obiskovalcem, od odprtih dni z delavnicami, do interaktivnih emonskih pohodov za družine, modnih revij, koncertov, igranih predstav, večerov lirike itd. Vsi dogodki so bili odlično obiskani, prav tako je ponovno narasel obisk šolskih skupin in še posebej individualni obisk. Tako smo imeli v letih od 2009 do 2011 okoli 2.000 obiskovalcev letno, medtem ko smo jih imeli v letu 2014 več kot 9.000 obiskovalcev. Obisk tujih turistov je v prvem letu po odprtju prenovljenega Arheološkega parka Emona porasel za cca 25 %.

Med in po prenovi: izzivi in izkušnje

Ocenjujemo, da smo s prenovo vzpostavili boljše pogoje za ohranjanje in varovanje emonske prezentirane dediščine v Ljubljani. Poleg tega smo še bolj očitno izpostavili vzgojno-izobraževalne potenciali te dediščine ter postavili osnovo za obogatitev turistične ponudbe Ljubljane tudi na tem polju.

Arheološki park Emona je sestavni del Mestnega muzeja Ljubljana in Muzeja in galerij mesta Ljubljane. Zato smo se skozi načrtovanje in izvedbo prenove trudili za tesno povezavo z drugimi aktivnostmi programi in podobo Mestnega muzeja Ljubljana ter krovne inštitucije, Muzeja in galerij mesta Ljubljane. To je Arheološkemu parku Emona prineslo večjo prepoznavnost in identifikacijo z drugimi našimi z antiko povezanimi programi in aktivnostmi. Povedano pa velja tudi obratno, zaradi Arheološkega parka Emona je zanimanje naših obiskovalcev za druge razstave in programe večje.

Kot poseben izziv pri realizaciji projekta revitalizacije Arheološkega parka Emona izpostavljamo tesno omejen čas. Celoten projekt, od načrtovanja, pridobivanja projektov&dovoljenj, javnih razpisov do izvedbe, smo morali speljati v

enem koledarskem letu. Zato so bili nujni kompromisi, tako pri načrtovanju kot pri izvedbi. Seveda pa delo ni končano in ga vsako leto nadgrajujemo, tako v smislu vzdrževanja, novih posegov in pripravi vedno novih programov in dogodkov, ki so zanimivi za najširšo javnost.

Vzdrževanje parka

Konservatorski popis poškodb in težav je bil izčrpen, naš projekt pa je bil prvenstveno usmerjen v revitalizacijo, zato smo lahko konservatorsko sanirali le omejen delež celotnega Arheološkega parka Emona. Potreba po prenovi celote ostaja in postaja iz leta v leto bolj akutna, posebej na nekaterih odsekih južnega rimskega obzidja na Mirju, zahodnega obzidja ob Cankarjevem domu ter severnega obzidja pod objektom sester uršulink na ulici Josipine Turnograjske.

Za boljšo zaščito in lažje vzdrževanje površin spomenikov po prenovi uporabljamo ustrezne nanopremaze. Različne na tržišču dostopne nanopremaze smo v sodelovanju z Zavodom za varstvo dediščine, Restavratorskim centrom ter Zavodom za gradbeništvo začeli testirati že leta 2011 in dobili zelo dobre rezultate. Zaradi relativno visoke cene jih uporabljamo le za bolj ogrožene površine: za na vremenske vplive posebej občutljive mozaike in opečne dele zgradb na zavarovanih lokacijah in za dele izpostavljene grafitiranju na odprtih lokacijah. Uporabljeni nanopremazi so hidrofojni, kar pomeni manj intervencij v spomenik. V primeru na atmosferilije občutljivih ostankov to pomeni manj mehanskega čiščenja in bio- ter fungicidov. Pri površinah, kjer se pogosto pojavljajo grafiti, pa uporabljeni nanopremazi zaščitijo originalno površino tako, da naredijo zaščitno plast, ki je grafit ne predre, in je le-tega moč odstraniti brez razenja originalne površine.

Ključne spremembe: interpretacija, dostopnost, upravljanje

Ključni dosežek opisane prenove je po našem mnenju homogenost, povezanost in prepoznavnost parka kot celote kljub temu da ga sestavljajo zelo različne in med seboj relativno oddaljene

Slika 4: Grafiti na Rimskem zidu na Mirju poleti 2014. Rimski zid na Mirju je znotraj AP Emona zaradi grafitanja najbolj ogrožena lokacija. Foto Matjaž Bizjak, MGML.

lokacije. Najpomembnejši dejavniki povezovanja lokacij in vsebin v celoto je bila vzpostavitev s tablam označene krožne poti po Emoni, ki skozi interpretacijo postavlja ločena območja in spomenike v skupen kontekst nekdanje rimske Emone. Poleg sodijo druga muzeološka pomagala (tiskovine, multimedijški vodniki), paleta različnih vodstev ter enotna celostna grafična podoba.

Naslednja pridobitev je povečana dostopnost do emonske *in situ* dediščine. Nove pohodne poti na arheoloških parkih omogočajo dostop gibalno oviranim, pa tudi otroškim vozičkom. Poleg tega taktilni zemljevidi parkov omogočajo spoznavanje kompleksnega tlorisa arheoloških ostalin slepim in slabovidnim, video vodnik za gluhe in naglušne, izdelan v okvi-

ru projekta Muzej v znakih (prim. <http://www.auris-kranj.si/index.php/muzej-v-znakih> ; 17. 9. 2012), pa naredi Pot po rimski Ljubljani dostopno in zanimivo tudi za to ciljno skupino. Dostopnost pa ni zgolj fizična; nova, celovita interpretacija ter zlahka dosegljive informacije je prav tako del dostopnosti do te dediščine za najširšo javnost (Lipec Stopar, Bračun Sova, Vodeb 2009).

Ob programih, ki jih izvajamo na Arheološkem parku Emona, velja izpostaviti na novo zasnovan program za najstnike, publiko, ki je v muzejih tradicionalno v ozadju in jo je težko privabiti. Program, ki smo ga poimenovali *Arheologija je kull!*, skozi izkopavanje dveh eksperimentalnih »rimskih grobov«, najstnikom približa delo arheologa z aktivno izkušnjo in timskim

Slika 5: Večjo dostopnost za gluhe in naglušne omogoča digitalni vodnik po AP Emona v znakovnem jeziku, ki ga je izdelala skupina invalidov v sodelovanju z ekipo MGML v sklopu projekta Muzej v znakih. Foto Marko Cotič, MGML.

delom. Učenci izkopavajo, spoznajo orodja in načine popisovanja najdenih artefaktov, delijo vznemirjenje in navdušenje ob odkritjih. Projekt prenove arheoloških parkov nam je omogočil postavitev infrastrukture za to delavnico na lokaciji Emonska hiša, kjer doslej delavnic nismo imeli, in tako aktivno vpletli tudi ta park v naše programe. To prispeva k večji obiskanosti ter prepoznavnosti tega parka, ki je zaradi lokacije med zasebnimi hišami v umirjenem delu Ljubljane doslej med širšo javnostjo najslabše poznan in posledično slabše obiskan.

T. i. nove tehnologije – v našem primeru predvsem različni digitalni vodniki, ki jih ponujamo individualnim obiskovalcem – še vedno zanimajo relativno majhno število obiskovalcev. To pripisujemo dolgotrajnemu navajanju na novosti ter dejstvo, da je veliko naše publike starejše ali pa park obiše v vodeni skupini. Kljub temu pa so QR kode, s katerimi so opremljene inter-

pretativne table Arheološkega parka Emona, pogosto dostopane. To si razlagamo z lahko dosegljivostjo aplikacije in njeno uporabo na osebem mobilniku ter dejstvom, da so QR kode v našem prostoru že precej razširjene za promocijo različnih produktov.

V predstavljenem projektu je bil izdelan tudi načrt petletnega upravljanja parka, kot to določa 6o. člen Zakona o varstvu kulturne dediščine. Z načrtom upravljanja smo opredelili upravljalško strategijo za srednjeročno obdobje. Z letom 2012 so tudi formalno v upravljanje MGML prešle vse lokacije arheološkega parka Emona, kot je bilo praviloma dejansko stanje že v preteklih desetletjih. Različne prenove so krajši in pogosto ponavljajoči se dogodki v dolgem procesu upravljanja arheološkega parka, in njihovi rezultati so kratko- in dolgoročni. Zaenkrat kot posledico zadnje prenove beležimo povečano zanimanje za park in Emono ter rimski čas

nasploh, ter konvergiranje različnih s to vsebino povezanih dogodkov (npr. aktivnosti ob 2000-letnici Emona, prim. <http://www.ljubljana.si/si/zivljenje-v-ljubljani/v-srediscu/87337/detail.html>). To razumemo kot posledico preteklih intenzivnih aktivnosti (razstave, programi) ter razvite aktivnosti PR in trženja oz. dodelane marketinško-PRovske strategije, po kateri obveščamo javnost o novih dogodkih, najdbah itd. takoj, izčrpno in v povezavi z našimi obstoječimi razstavami in dogodki.

Kulturni turizem

Z nekaterimi našimi programi, npr. javnimi vodstvi po arheološkem parku Emona in programom *Po Emoni z duhovi* nagovarjamo tudi domače turiste. Za tuje turiste smo že v izhodišču manj zanimivi, saj so le-ti v Ljubljani večinoma enodnevnici in jih prvenstveno zanimajo druge destinacije. Poleg tega je razvijanje kulturnega turizma onkraj naših primarnih nalog, zato vidimo možnost produktivnih povezav s turističnimi organizacijami. V preteklih letih smo imeli pomembno in pozitivno sodelovanje s Turizmom Ljubljana, ki ima dolgoletne izkušnje na področju turizma, tudi kulturnega in historičnega, v Ljubljani. Skupaj z njimi smo pripravili tudi vodnik *Doživite Emona!* kot enim od večjezičnih vodnikov po različnih historičnih obrazilih prestolnice, ki jih Turizem Ljubljana redno izdaja. Poleg tega smo v letu 2014 pričeli z Zavodom za turizem sodelovati pri izvajanju rednih tematskih vodstev po Arheološkem parku Emona za turiste, ki se jih v sezoni april – oktober izvaja 2x tedensko. V letu 2014 je preko teh vodstev Arheološki park Emona obiskalo skoraj 1.000 turistov.

Kako naprej?

Arheološki park Emona je sestavni del Mestnega muzeja Ljubljana in Muzeja in galerij mesta Ljubljane -- ne zgolj v upravnem, ampak tudi in celo predvsem v vsebinskem smislu. V zadnjih desetletjih smo v Mestnem muzeju Ljubljana, kot v slovenskih in tujih muzejih nasploh, trdno orientirani v smeri obiskovalcev, publike, njihovih

potreb in zahtev. Namesto rigidne orientiranosti na skoraj šolsko izobraževanje danes muzealci pri stiku z javnostjo vedno bolj uporabljamo kombinacijo izobraževanja in sproščenosti, zabave. Ta nov koncept nam omogoča večje približevanje obiskovalcem in aktivnejšo družbeno vlogo. Oboje je tudi vizija Arheološkega parka Emona. Naše izhodišče je, da je emonska dediščina niso zgolj njeni spomeniki, ampak predvsem kontinuirana komunikacijska praksa (prim. Harvey 2001, 3208; Smith 2006). V načrtih za prihodnost ob varovanju spomenikov na visoko mesto v viziji varstva in razvoja postavljamo približevanje emonske dediščine ljudem, zato poudarjamo kvalitetno komunikacijo z obiskovalci, vključevanje in dialog.

Povzetek

Dediščina rimske Emona, prezentirana znotraj sodobne Ljubljane, je danes združena v Arheološki park Emona. Nekateri ključne spremembe in izboljšave parka smo v MGML naredili v okviru projekta prenove in revitalizacije v letih 2011-2012.

Primarni cilj projekta je bil vključiti emonsko dediščino v življenje sodobne Ljubljane. Projekt je zajemal izdelavo konservatorskega načrta, konservatorsko-restavratsko sanacijo območij Emonska hiša, Zgodnjekrščansko središče in Rimski zid na Mirju, prenovo zaščitne in turistične infrastrukture na obeh parkih, ureditev informacijske točke z maketo Emona v prehodu garažne hiše Kongresni trg, razvoj in implementacijo muzeoloških pomagal ter javnih programov za obiskovalce ter izdelavo načrta upravljanja parka kot celote.

V prispevku predstavljamo opravljene naloge in diskutiramo o izzivih, ki so se pojavili pred in med procesom dela, ter uporabljene rešitve. V ospredje postavljamo pomen interpretacije in komunikacije ter javnih programov, ki prezentirano dediščino vpnejo v življenje družbe.

Summary

The heritage of Roman Emona, presented within modern Ljubljana, is today organised as Archaeological park Emona. During the project of renovation and revitalisation of the Park in 2011-2012, several key changes and improvements have been made.

The primary goal of the project was to include the heritage of Emona into the life of modern Ljubljana. The project included elaboration of the conservation plan and conservation-restoration works in the Emona House, Early Christian Centre and partly Roman walls in the Mirje district; the renovation and tourism infrastructure in the Park; the setting up of an information point with a model of Emona in the underpass of the Kongresni trg underground car park; the design and implementation of interpretative aids; new public programmes for visitors to the Park, and elaboration of a holistic management plan.

In the paper, we present the accomplished tasks and discuss the challenges posed during and after the project implementation, as well as the possible solutions. Above all, we stress the importance of heritage interpretation, communication and public programmes, key tools for involving the broadest section of the public with the *in situ* heritage of Emona.

Literatura

- Ashworth, Gregory and Peter Howard, eds. *European Heritage Planning and Management*. Exeter, Portland: Intellect, 1999.
- Bobek, Katarina. *Konservatorski načrt: Ljubljana - (1) Arheološki park Zgodnjekršćansko središče (EŠD: 329), (2) Arheološki park Emonska hiša (EŠD: 329), (3) Rimski zid na Mirju (EŠD: 22658)*. Ljubljana: ZVKDS Restavratorski center, 2012.
- Breznik, Andreja. »Arheološki park – dejavnost rekonstruiranja preteklosti.« *Varstvo spomenikov* 41 (2006): 79–99.
- Choay, Françoise. *The invention of the historic monument*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Harvey, D.C. »Heritage pasts and heritage presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies.« *International Journal of Heritage Studies* 7, no. 4 (2001): 319–338.
- Lazar, Irena. *Arheološki parki in poti v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2014.
- Lipec Stopar Mojca, Rajka Bračun Sova in Vlasta Vodeb. *Dostopen muzej. Smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2009.
- Plesničar, Ljudmila. *Jakopičev vrt*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zbirka vodnikov 14. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo Republike Slovenije, 1968.
- Plesničar Gec, Ljudmila in Marijan Slabe. *Varovanje arheoloških ostalin, v Rešena arheološka dediščina Ljubljane, katalog razstave*, ur. J. Mesesnel (Ljubljana: Mestni muzej, 1979): 7–13.
- Slabe, Marijan. »O vrednotenju nepremične arheološke dediščine.« *Varstvo spomenikov* 28, (1986): 121–127.
- Smith, Laurajane. *The uses of heritage*. Abingdon: New York: Routledge, 2006.
- Stele, France. *V obrambo rimskega zidu na Mirju v Ljubljani*. Ljubljana: Spomeniški urad, 1928.
- Županek, Bernarda. »Dediščina rimske Emona: med nostalgijo in avtoriteto,« v *Dediščina v rokah stroke*. Županičeva knjižnica 14, ur. Jože Hudales in Nataša Visočnik (Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005): 155–163.
- Županek, Bernarda. »Dediščina na razpotju: emonski spomeniki med včeraj in jutri.« *Varstvo spomenikov* 44 (2008): 271–290.
- Županek, Bernarda. *Imaginarij Emone: oblikovanje, spreminjanje, pozabljanje in ponovno vzpostavljanje Emone kot antične predhodnice mesta Ljubljane*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2011.
- Županek Bernarda, Katarina Bobek, Peter Šenk, Polona Filipič, Tamara Bregar. »Od načrtov do obiskovalcev: prenova in revitalizacija arheoloških parkov v Ljubljani.« *Varstvo spomenikov* 46 (2012): 196–211.